

УДК 821.161.2-1.09

Олесь Федорук

ОБРАЗ ЗАПОРОЖЦЯ КИРИЛА ТУРА І ЖИТІЙНА ЛІТЕРАТУРА (ІЗ КОМЕНТАРЯ ДО РОМАНУ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША «ЧОРНА РАДА»)

DOI: 10.5281/zenodo.4394429

© О. Федорук, 2020. CC BY 4.0

Мета статті: 1) запровадити до наукового обігу фрагмент українського тексту первісної редакції роману П. Куліша «Чорна рада», який не ввійшов до остаточної редакції, але зберігся в рукописах, і який є показовим для характеристики одного з ключових персонажів твору – запорожця Кирила Тура; 2) зіставити російську (опубліковану) та українську (рукописну) версії цього фрагмента; 3) з'ясувати історичні джерела цього тексту та прокоментувати їх. **У статті вперше** докладно проаналізовано сцену появи Кирила Тура в Успенській церкві Києво-Печерського монастиря та полеміку запорожця з полковником-священником Іваном Шрамом. Сцену змодельовано, щоб показати обізнаність Кирила Тура з Києво-Печерським патериком (легендою про золотий пояс князя Шимона) та здатність, на відміну від Шрама, прочитувати настінну іконографію Успенського собору. В такий спосіб автор увиразнює характеристику Тура як «лицаря-ченця» (Віктор Петров). **Виявлено** суттєві розбіжності між російським протооригіналом та українським відповідником цього фрагмента, зокрема: 1) український текст апелює до національної проблематики, що в цілому відповідає авторському баченню роману як літературного твору з націєтворчою функцією; 2) у російському тексті настінне зображення князя більш деталізовано, що дає змогу твердити про його фактичну наявність в Успенському соборі в час написання роману; 3) в українському тексті звинувачення Тура звучать узагальнено (у російському – більше персоніфіковано) й відображають конфлікт між городовими та січовими козаками, що призвів до «чорної ради». **Висновок:** аналіз проблематики «Чорної ради» є найпліднішим, якщо до розгляду залучити всі редакції й варіанти української та російської версії роману. Статтю написано в жанрі поглибленого коментаря, який буде використано в академічній публікації «Чорної ради» в рамках Повного зібрання творів П. Куліша.

Ключові слова: Києво-Печерський патерик, золотий пояс Шимона, Успенський собор Києво-Печерської лаври, редакція тексту, варіант.

Образ Кирила Тура – один із центральних у романі П. Куліша «Чорна рада: Хроніка 1663 року». У рецензії на роман, аналізуючи характери персонажів, М. Костомаров звернув особливу увагу на образ Кирила Тура: «Ярче всех поражает читателя характер Кирила Тура – верное и до крайности странное олицетворение могучести духа [...]». Авторіві, за словами критика, «только при многолетних трудах изучения книжных и песенных памятников, только после разностороннего знакомства с народом» вдалося в цьому образі «воскресить идеал запорожца старого времени»¹. У романтичному образі лицаря-ченця (січовий

¹ Костомаров Н. [Рец. на]: Чорна рада, хроника 1663 года. Написав П. Куліш. Санкт-Петербург, 1857. Проповеди на малороссийском языке. Протоиерея Гречулевича. Издание второе, исправленное,

козак належав до лицарського і за статусом – чернечого ордену), П. Куліш, як слушно зауважив Віктор Петров, мав намір витворити «ідеального героя». Дотримуючись романтичної доктрини, П. Куліш створив тему «людини божої», але як «розбишаки», і для того вжив іронічних засобів: «Кирило Тур – боголюдина, божа людина, втілення благоді душевної, «печалі о Бозі», але він укупі з тим юрод і юродивий. «Печалуватись о Бозі», лишаючись курінним отаманом, він міг тільки удаючи з себе юрода, людину іронічної свідомости й іронічних юродних вчинків»².

Порівнявши первісну російську редакцію, опубліковану в журналах «Современник» і «Москвитянин» (1846), та першодруки української та російської версій роману (1857), бачимо, що образ Тура спершу було дано повніше. Великі фрагменти не увійшли до остаточного тексту – їх автор у перебігу редагування твору потрактував як зайві й у різний час вилучив. Ці фрагменти мали відповідники і в первісному українському тексті, створеному навесні – влітку 1846 р. Один із них стосується появи Тура в Успенській церкві Печерського монастиря і короткої полеміки зі Шрамом з приводу тлумачення одного настінного зображення, під час якої Тур показує знання житійної літератури.

В остаточному тексті Кирило Тур уперше з'являється на сторінках роману, коли прочани спостерігають за проводом січового братчика, який мав постригтися в ченці Межигірського монастиря. Під час цього дійства, що відбувалося на Подолі, Шрам кидає репліку: «Перевернулись тепер уже кат знає на що запорожці», а Тур спростовує її із-за спини глузливо-іронічним «Овва!»³. Курінний отаман тут ще не названий на ім'я, а з його уст зринає тільки одна промовиста фраза («і оце б то наче й правда, а воно зовсім брехня»), яка, втім, одразу дає певне уявлення про Турову вдачу. У первісній редакції автор уперше виводить цього героя під час сцени перебування прочан у Святій Софії, де вони стають свідками обряду побратимства Тура з Богданом Чорногором. Тур уперше побачив Лесю Череванівну і сподобав її⁴. Після цього обидва запорожці супроводжують ридван у дорозі до Печерського монастиря, і Тур у глузливо-іронічний спосіб страхає Лесю та її матір викраденням дівчини.

В остаточному тексті Тур повторно виходить на сцену вже «на козацькому подвір'ї», або «гостиниці», Печерського монастиря, куди Сомко запросив Шрама і все його товариство. І, як раніше, Тур знову постає перед усіма заперечливим «Овва!», коли Шрам заявляє: «Перевелись тепер рицарі в Січі: зерно всіялось за войну, а в кошу осталась сама полова»⁵. Цього разу Тур уже вступає в полеміку зі Шрамом і доводить свою рацію. У первісній редакції було інакше. Тут запорожець з'являється не за гостинією, а коли Шрам у Печерському монастирі розглядає зображення святих. Полковник-священик помилково припускає, що настінне зображення князя із золотим ланцюгом у руках означає мученика, що помер в окопах, а Тур виправляє, і першим його словом знову звучить отой характеристичний багатозначний вигук «Овва!»⁶. Як видно, в обох випадках – у первісному й остаточному текстах – спосіб введення Тура в сюжетну канву відбувається однаково – в момент заперечення Шрамової тези. Автор свідомо komponує ці формальні обставини: Тур постає наче як антитеза Шрама.

Текст ранньої редакції, де йдеться про ці події в Печерському монастирі, в загальних рисах відомий – він міститься в частині, опублікованій під назвою

Куліша. 1857. *Современник*. 1858. Т. LXVII. № 1. С. 20.

² Петров В. Пантелимон Куліш у п'ятдесяті роки: Життя. Ідеологія. Творчість. Київ, 1929. С. 383.

³ Куліш П. Чорна рада: Хроніка 1663 року. С.-Петербург, 1857. С. 89.

⁴ Федорук О. Роман Куліша «Чорна рада»: Історія тексту. Київ: Критика, 2019. С. 508–511.

⁵ Куліш П. Чорна рада... С. 112.

⁶ Чернігівський обласний історичний музей ім. В. В. Тарновського [ЧІМ]. Інв. № Ад $\frac{225-32/2}{1933}$. Арк. 20 зв.–21.

«Киевские богомольцы в XVII столетии»⁷. Однак невідомим для читача є український відповідник, який має істотні змістові відмінності супроти російського. Він зберігся у трьох варіантах, що відбивають три стадії опрацювання тексту: 1) створений навесні 1846 р. (цей текст перед арештом Куліш ще був поправив), 2) зредагований на засланні в Тулі в 1848–1849 рр. і 3) опрацьований у середині 1850-х рр. Перший – у чорновому автографі первісної української редакції (див. прим. 6), другий – у біловому рукопису (авторизована копія) повного тексту роману, який мав слугувати основою для публікації твору 1847 року⁸, третій – в автографі, який постав на основі цього рукопису після наскрізного його редагування і який письменник продовжив правити після повернення із заслання⁹. Уривок із полемікою щодо настінного розпису в Успенській церкві раніше ніколи не цитували, проте він вартий окремої дослідницької уваги. Його місце – після тексту, який в остаточній редакції має такий вигляд:

«– Колико-то гробів, а всі ж то тії люде жили на світі, і всі пішли на суд перед Бога! Скоро й ми пійдем, де батьки і діди наші.

Да погадавши так, виняв із-за пазухи щирозлотий обушок, що одбив колись на войні у лядського пана чи в недоляшка, да й повісив на ризи в Богоматері»¹⁰.

Далі у первісній редакції було:

«Щиро моливсь і в Печерському монастирі Шрамко, щоб допоміг йому Господь Україну з'єднати; от же треба ж було таки лукавому і тут підставить йому під ноги свою приключку, щоб хоч трохи старий спіткнувся. Вже виходючи з церкви, став він приглядуватися до одного князя, що недалеко од гробу Острозького намальовано на стовбу з золотим ланцюгом у руках. Черевань і питається:

– Що се, бгате?

А Шрамко каже:

– Се, мабуть, якийсь мученик; мабуть, умер на цепу у темниці, так от його й намальовано з ланцюгом.

Коли ж тут із-за плеча хтось як гукне на всю церкву.

– Овва!

Оглянеться Шрамко, аж запорожець, той-то Кирило Тур, що налякав недавно Череваншу з дочкою.

– Овва, – каже, – панотче!

І байдуже йому, що Шрамко сердиться.

– Іроде! – не стерпівши, гукнув по-козацьки Шрамко, да схаменуясь, де він, зараз і перемиг себе.

– Гай, гай! – каже запорожець. – Який же се ланцюг? Се не ланцюг, а пояс, і коли хочеш знати який...

– Згинь ти, ледащо, з своїм поясом! – каже Шрамко, одвернувшись, да, щоб не сказати чого ще гіршого в церкві, скорійш і пішов до порога.

А той:

– Еге! так-то й згинуть! Запорожець, слава богу, не муха, щоб зараз і згинуть. Ще ж мене на Січі й курінним величають. Коли хочеш знать, так се той пояс, що подаровав Святому Антонію князьок варязький Симеон. От що! Ви, гетманці, бурлаками нас узиваєте, а ми лучче од вас знаємо церкву Божу. Оцім-то самим поясом святий Антоній міряв, як задумав муровать церкву, скільки в ширину, скільки вдовж, а скільки заввишки мур ставити. От що!

Далі бачить, вражий запорожець, що вже усі вийшли з церкви і не чують його,

⁷ Кулеш П. Киевские богомольцы в XVII столетии. *Современник*. Т. XLI. № 2. С. 180–183.

⁸ Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України [ВР ІЛ]. Ф. 18. Од. зб. 31. Арк. 58 зв.–59.

⁹ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Ф. І. Од. зб. 28533. Арк. 57–58.

¹⁰ Куліш П. Чорна рада... С. 101–102.

обернувся до свого товариша, да тільки «ких, ких, ких!» – аж за пояс узявсь, сміючись. Кумедний народ був тиї запорожці!»¹¹.

Порівнюючи російську та українську версії (перша слугувала основою для створення другої), бачимо присутні відмінності. Опис ланцюга в російському творі деталізовано, а наявність самого зображення подано в теперішньому часі, ще й точніше означено місцезнаходження: «на четвероугольном столбе есть изображение одного древнего князя, держащего в руках золотую цепь, составленную из квадратных пряжек шириною в вершок»¹². Творчій манері Куліша, коли він працював над романом, було властиво по змозі правдиво відтворювати дійсність, насичуючи її різними фактографічними деталями. Про це маємо чимало свідчень самого автора, як, наприклад, у примітці (її подано від імені редакції, але написав, без сумніву, Куліш) до уривка «Киевские богомольцы...», де йдеться про принцип «науковості», що його письменник дотримувався в «Чорній раді»: «Автор смотрит на дело романиста серьезно и для своих рассказов изучает исторические источники и памятники так же прилежно, как бы и для самой истории Украины. Поэтому изображенная здесь картина хотя представлена и в драматической форме, но основана на строгом изучении старины украинской»¹³. У першій російській редакції художній текст супроводжують численні посилання на джерела, звідки запозичено ту чи ту інформацію. Навряд чи Куліш фантазував би, подаючи й детальний опис князя, локалізуючи місце його розташування, відтворюючи такі нюанси, як виглядав ланцюг і переносячи все це в теперішній час словами «від автора» – «есть изображение». Можна припустити, що це зображення таки існувало в Успенському соборі Києво-Печерської лаври, і його Куліш змалював з натури, вмістивши опис на сторінки роману. Певності додає і те, що цей опис подано в парі з іншим – надгробка князя Костянтина Острозького: «Недалеко от пышного надгробия князя Острожского, поставленного в особой арке, убранной трофееми»¹⁴. В українському тексті автор пише лише про «гроб Острозького», натомість в російському сповіщає і про деякі деталі, які відповідали дійсності¹⁵, а отже, саму могилу письменник, схоже, теж бачив на власні очі.

Разючою відмінністю між первісною українською та російською редакціями є й те, як починається цитований уривок. У російському тексті – цілком нейтрально, а в плані художньої оповіді – раціонально. Тур, як уже йшлося, вперше побачив Лесю в Софіївському соборі, потім прочани зустрілися із запорожцями в Михайлівському монастирі, відтак Тур із побратимом супроводжували ридван до Печерського монастиря, а тому його появу і тут треба було вмотивувати. Куліш це місце так прописує: «Смутное, но вместе и приятное расположение души Шрамка и его спутников было возмущено странным поведением одного человека, который давно уже следовал за ними от одной гробницы к другой»¹⁶. В українській версії видиму раціональність російського прототексту автор оцінив надмірною і свою оповідь почав експресивно, сфокусувавши увагу на національну проблематику: «Щиро моливсь і в Печерському монастирі Шрамко, щоб допоміг йому Господь Україну з'єднати». Таке присутнє відхилення від російського прототексту, який згодом письменник трактуватиме як переклад, не одиничне, а системне. Воно свідчить, що вже на етапі створення українського відповідника – усього лиш через пару місяців після завершення російського роману – Куліш істотно відходить від протооригіналу, творячи новий текст. Цю прикмету україн-

¹¹ ЧИМ, № Ад $\frac{225-32}{2}$. Арк. 20 зв.–21.
1933

¹² Кулеш П. Киевские богомольцы... № 2. С. 181.

¹³ Там же. № 1. С. 62.

¹⁴ Там же. № 2. С. 181.

¹⁵ Див., наприклад: Фундуклей И. Обозрение Киева в отношении к древностям. Киев, 1847. Рис. 39.

¹⁶ Кулеш П. Киевские богомольцы... № 2. С. 180–181.

ської «Чорної ради», що водночас є і перекладом, і оригінальним твором, письменник згодом сам схарактеризує в есеїстичному епілозі до російської «Черной рады» – у статті «Об отношении малороссийской словесности к общерусской»: «подлинник и перевод, изображая одно и то же, представляют по тону и духу два различные произведения»¹⁷. Про неї автору цих рядків також не раз доводилося писати, ілюструючи прикладами¹⁸.

Інша особливість українського тексту супроти російського, на перший погляд, менш істотна, проте і вона цікава, позаяк вписується в загальну картину опрацювання обох версій «Чорної ради» – української та російської – протягом усього тривалого часу їх створення й редагування, від першої половини 1840-х рр. до публікації 1857 р. Йдеться про те, що в російському тексті Шрама про ланцюг запитує Череваниха, а в українському – Черевань. Річ у тім, що «Чорна рада» – це роман чоловічих характерів, жіночий світ представлений у ньому блідо, а навіть ту увагу до нього, що містилася в первісній редакції, автор у перебігу редагування твору поступово зменшував. Пояснюється це темою роману: письменник передовсім прагнув відтворити драматичну картину Руїни з її центральною подією – ніжинською «чорною» радою 1663 року. Автор і сам пише – у чорновому автографі: «Козаки мало зважали на жіночі сльози. Жіночий рід не мав у них такої чести, як у нас: ніхто біля його не панькав»¹⁹. В остаточному тексті це твердження автор поправив, зокрема, прибравши певну безцеремонність висловлювання: «Тогді ще козак мало зважав на жіноче серце. Жіночі сльози й печаль не скоро проймали йому душу»²⁰. З друкованого тексту Куліш вилучив цілий розділ, де докладно змальовував Лесю та її матір, прибрав він і докладний опис княгині, де описав її підневільне становище в домі Гвинтовки, та її доньки (цього персонажа взагалі немає в остаточній редакції), яку вона і любила, і ненавиділа водночас²¹. Отже, і питання про ланцюг з уст Череваня, на думку автора, виглядало більш природнім, ніж якби воно пролунало з уст Череванихи.

І ще одна важлива розбіжність українського та російського текстів. У російському – Тур дорікає Шрамові, і його слова звучать персоніфіковано – вони звернені до полковника особисто, принаймні так прочитуються в контексті недавніх його випадів супроти запорожців: «Вы нас бурлаками, дурнями величаете, а мы чаще вас заглядываем в дом Божий»²². В українському – докір узагальнено, його адресовано всім городовим козакам, представником яких є Шрам: «Ви, гетманці, бурлаками нас уживаете, а мы лучше од вас знаємо церкву Божу». І в цих словах (які раніше лунали лише з уст Шрама) відлунується конфлікт між городовими козаками і запорожцями – конфлікт, який на той час уже визрів і призвів до того, що запорожці допомогли Іванові Брюховецькому стати гетьманом.

Увесь наведений епізод у композиції ранньої редакції роману задумано не лише для того, щоб знову явити читачеві Кирила Тура в Печерському монастирі. Авторіві йшлося те, щоб запорожця показати як людину з неабиякими знаннями, знавця іконографічної символіки та житійної літератури. У певному аспекті Тур тут інтелектуально «переграє» (бере гору, переважає) Шрама.

Образ князя із золотим ланцюгом у руках – для Шрама «мабуть, якийсь мученик», що «умер на цепу у темниці», натомість для Тура – свідчення історії заснування і розбудови Печерського монастиря. Запорожець переповідає легенду: «[...] се той пояс, що подаровав Святому Антонію князьок варязький Симеон.

¹⁷ Тарас Шевченко в критиці / Упоряд. О. Боронь, М. Назаренко. Київ: Критика, 2013. Т. 1. С. 249.

¹⁸ Федорук О. Роман Куліша «Чорна рада»... С. 287–288, 312–316, 321–324.

¹⁹ ЧМ. № Ад $\frac{225-32/2}{1933}$. Арк. 31.

²⁰ Куліш П. Чорна рада... С. 129.

²¹ Федорук О. Роман Куліша «Чорна рада»... С. 335–341.

²² Кулеш П. Киевские богомольцы... № 2. С. 182.

[...] Оцім-то самим поясом святий Антоній міряв, як задумав муровать церкву, скілько в ширину, скілько вдовж, а скілько заввишки мур ставити».

Джерелом цієї легенди є добре знана оповідь, що увійшла до Києво-Печерського патерика, про заснування Великої Печерської (Успенської) церкви. Син скандинавського князя Шимон, утікаючи з батьківщини, зняв із розп'яття Христа золоті пояс і вінець. І тоді почув голос, що йшов від образу, аби ці реліквії відніс «на уготованное мѣсто, идѣже зиждется церковь матери моея от преподобнаго Феодосіа»²³. Коли Шимон перепливав море, здійнялася велика буря, під час якої він молився про порятунок, вбачаючи в бурі покарання за вчинений гріх. Тоді йому в небі з'явилось видіння церкви: «И се видѣхъ церковь горѣ и помышляхъ, каа си есть церковь. И бысть съвыше гласъ къ намъ, глаголай: «Иже хочеть създатися отъ преподобнаго во имя божіа матери, в неи же и ты положень имаши быти». И якоже видѣхомъ, величествомъ и высотой, размеривъ поясомъ тѣмъ златымъ, 20 въ ширину и 30 въ дьлину, а 30 въ высоту, стены съ врѣхомъ 50»²⁴. Поступивши на службу до князя Ярослава Мудрого, а відтак – до його сина Всеволода, Шимон узяв участь у битві на Альті, де був тяжко поранений. Тут йому з'явилось ще одне знамення – образ церкви в небі, яке принесло йому зцілення: «Възрѣв же горѣ на небо и видѣ церковь превелику, якоже преже виде на мори, и воспомяну глаголы Спасовы и рече: «Господи, избыви мя от горкыа сеа смерти молитвами пречистыа твоеа матери и преподобноу отцу Антоніа и Феодосіа». И ту абіе нѣкаа сила възять его изъ срѣди мертвых, и абіе исцѣлѣ отъ ранъ, и вся своа обрѣть цѣлы и здравы»²⁵. Це спонукало Шимона передати реліквії для спорудження церкви в Києво-Печерській лаврі, що він і зробив, вручивши їх Антонію. Пояс послужив мірою храму, а Шимон, отримавши від Антонія нове ім'я – Симон, був у ньому похований²⁶.

Варто відзначити, що в часи, які описав Куліш, – середина XVII ст. – пояс Шимона ще зберігався в церкві, прикрашаючи розп'яття Ісуса Христа над іконостасом. Про цей факт повідомляє Павло Алепський, який 1653 року відвідав Печерський монастир: «Что касается иконостаса, то он великолепен, но стар. Над ним распятие: опоясание Спасителя из кованаго чистого золота»²⁷. Втім, звістку Алепського про збереження поясу Куліш не міг знати, оскільки записки мандрівника в перекладі російською вперше були опубліковані лише в 1896–1900 рр., а в англійському перекладі («The Travels of Macarius, Patriarch of Antioch», 1829–1836, т. 1–2) описи Успенського собору пропущено.

У російському тексті автор натякає, що Кирило Тур чув про цю історію від ченців Києво-Печерського монастиря, а не сам читав патерика. «Видно, тебе шаблюка больше знакома, нежели монастырские рассказы», – закидає Тур співрозмовнику²⁸. В українській версії аналогічної фрази немає, і можна лише гадати, звідки Тур почерпнув знання. Втім, це нюанс, який тут сприймається як другорядний.

У первісній редакції Куліш цитує Києво-Печерський патерик і безпосередньо, а саме – уривок із життя Антонія Печерського: «Много монастырей поставляется богатством царей и бояр, но они не сравниются с теми, которые воздвигаются молит-

²³ Абрамович Д. Києво-Печерський патерик. (Вступ. Текст. Примітки). Київ, 1930. Репринтне вид. Київ: Час, 1991. С. 2.

²⁴ Там само. С. 3.

²⁵ Там само. С. 2.

²⁶ Див. також: Нікітенко М. Золотий пояс варяга Шимона – реліквія Києво-Печерського монастиря. *Могиллянські читання 2011 року. Збірник наукових праць: Християнські реліквії: вивчення, збереження, експонування*. Київ, 2012. С. 74–82.

²⁷ Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном архидиаконом Павлом Алепским / Перевод с арабского Г. Муркоса. Москва, 2005. С. 158.

²⁸ Кулеш П. Киевские богомольцы... № 2. С. 181.

вою святих, слезами, постом и бдением»²⁹. Цитату супроводжує примітка автора: «См. в *Патерике Киево-Печерском* «Житіє Преподобнаго Антонія Печерскаго». Текст Патерика йому знадобився для того, щоб показати «скромную деревянную церковь» жіночого монастиря, де монахині «казалось, избрали себе девизом слова Преподобного Нестора». Йдеться про Вознесенський монастир, що стояв навпроти Печерської лаври і на початку XVIII ст. у зв'язку з будівництвом Арсеналу був переведений на Поділ, де отримав назву Вознесенського Флорівського. Сюди, відповідно до сюжету ранньої російської редакції, Петро зайшов після обіду в печерській «гостиниці».

Цитату з Патерика, зрозуміло, Куліш подав в авторському перекладі російською. Майже така сама вона міститься й у Несторовій «Повісті врем'яних літ», що увійшла до Лаврентіївського літопису. Видання з'явилося в першому томі «Полного собрания русских летописей» саме в час Кулішевої праці над «Чорною радою», і письменник з ним був добре обізнаний. Ось її текст мовою оригіналу: «Мнози бо манастири отъ царь и отъ боярь и отъ богатства поставлени, но не суть тацѣ, кацѣ суть поставлени слезами, пощеньемъ, молитвою, бдѣньемъ»³⁰.

Зауважмо, що український відповідник первісної редакції не має такого докладного опису пообідньої прогулянки Петра, як російський текст. Автор вирішив не згадувати про жіночий монастир, куди зайшов Петро, а відтак тут не наведено і саму цитату з Патерика³¹. Згодом автор вилучив цей опис і з остаточної редакції російського твору.

Чорнові тексти українського роману, як відомо, було скопійовано в біловий рукопис, який письменник вивіз на заслання. Там Куліш істотно проредагував твір, місцями переписав по-новому, зокрема, зробив мовнотилістичні виправлення і в наведеному уривку. Наприклад, фразу: «що налякав недавно Череваншу з дочкою» спершу (ще до заслання) так поправив: «що вже раз довів його до серця», а потім – «що гнавсь із побратимом за ридваном»³². Скопіювавши весь зредагований текст у ще один біловий автограф і знову заходившись його правити, письменник урешті це місце закреслив.

Зіставлення усіх редакцій «Чорної ради» – і українських, і російських, та виявлення джерел, якими Куліш користувався, істотно збагачує можливості для адекватного прочитання роману. Творчі інтенції автора – як рухалася його думка, коли він вносив ті чи ті зміни, як корелювалася характеристика персонажів у перебігу редагування твору стають зрозуміліші, коли проаналізувати роман у максимальній повноті текстів. Таку змогу дослідникам дасть критична публікація роману з усіма редакціями й варіантами в Повному зібранні творів Куліша, що його готує видавництво «Критика». Коментаторські нотатки, запропоновані в цій статті, сподіваюся, знадобляться для академічного видання «Чорної ради».

References

Abramovych, D. (1991). *Kyievo-Pecherskyi pateryk*: (Vstup. Tekst. Prymitky) [Paterson of the Kyiv Monastery of the Caves: Introduction. Text. Notes]. Kyiv, Ukraine. (Original work published 1930).

Boron, O. & Nazarenko, M. (Eds.). (2013). *Taras Shevchenko v krytytsi* [Taras Shevchenko: The critical reception]. Vol. 1. Kyiv, Ukraine.

Chernihivskiy oblasnyy istorychnyy muzei im. V. V. Tarnovskoho – Tarnovsky Chernihiv Regional Historical Museum. № Ад $\frac{225-32}{2}$.

1933

²⁹ Там же. № 3. С. 307.

³⁰ Полное собрание русских летописей. С.-Петербург, 1846. Т. 1: Лаврентьевская и Троицкая летописи. С. 69.

³¹ ЧИМ. № Ад $\frac{225-32}{2}$. Арк. 33–33 зв.

³² ВР ІЛ. Ф. 18. Од. зб. 31. Арк. 59.

Fedoruk, O. (2019). Roman Kulisha «Chorna rada»: Istoriia tekstu [Kulish's «The Black council»: A textual history]. Kyiv, Ukraine.

Funduklej, I. (1847). Obozrenie Kieva v otnoshenii k drevnostyam [A Survey of Kyiv in relation to antiquity]. Kyiv, Russian empire.

Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Fund. I. Folder 28533.

Kostomarov, N. (1858). Rec. na: Chorna rada. Khronika 1663 goda. Napysav P. Kulish. SPb., 1857 [Review on: «The Black council. A chronicle of the year 1663. Written by P. Kulish. SPb., 1857»]. *Sovremennik*, 67 (1), 1–28.

Kulesh, P. (1846). Kyevske Bogomoltsy v XVII stoletii [Kyiv pilgrims in the 17th century]. *Sovremennik*, 41 (1–3).

Kulish, P. (1857). Chorna rada: Khronika 1663 roku [The Black council: A chronicle of the year 1663]. St. Petersburg, Russian empire.

Nikitenko M. (2012). Zoloty poias variaha Shymona – relikviia Kyievo-Pecherskoho monastiria [The golden belt of the Viking Shimon is a relic of the Kyiv-Pechersk Monastery]. *Mohylianski chytannia 2011 roku: Zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv, Ukraine.

Petrov, V. (1929). Pantelymon Kulish u piatdesiati roky: Zhyttia. Ideolohiia. Tvorchist [Pantelymon Kulish in the fifties: Life. Ideology. Creativity]. Kyiv, USSR.

Polnoe sobranie russkikh letopisei [The complete collection of Russian chronicles]. (1846). Vol. 1. S.-Peterburg, Russian empire.

Puteshestvie antiohijskogo patriarha Makariya v Rossiyu v polovine XVII veka, opisanno ego synom arhidiakonom Pavlom Aleppskim [Journey of patriarch Macarius of Antioch in Russia in the middle of the 17th century, written by his son and archdeacon Paul of Aleppo]. (G. Murkosa, Trans.). (2005). Moskva, Russia. (Original work published 1896–1900).

Viddil rukopysnykh fondiv i tekstolohii Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy – The Department of Manuscripts and Textual Studies of Taras Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. Fund 18, Folder 31. Kyiv, Ukraine.

Федорук Олесь (Олександр Олександрович) – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (вул. Михайла Грушевського, 4, Київ, 01001).

Fedoruk Oles (Oleksandr O.) – Candidate of Philology, Senior Research Fellow of the Department of Manuscripts and Textual Studies of Taras Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine (4 Mykhailo Hrushevsky St., Kyiv, 01001, Ukraine).

E-mail: oles.fedoruk@gmail.com

THE CHARACTER OF COSSACK KYRYLO TUR AND SAINTS' LEGENDS LITERATURE (THE COMMENTARY ON PANTELEIMON KULISH'S NOVEL «CHORNA RADA»)

The aim of the article is: 1. First publishing a fragment of the Ukrainian original text of P. Kulish's novel "Chorna Rada" ["The Black Council"], which was not included in the final edition, but has survived in several manuscripts; 2. Comparing the Russian (published) and Ukrainian (in manuscript) versions of this fragment; 3. Identifying the historical sources of this text for commentary, which will be used in the critical edition of the novel. The article examines the scene of the appearance of Cossack Kyrylo Tur in the Assumption Cathedral of the Kyiv-Pechersk Monastery and a brief discussion between him and colonel-priest Ivan Shram. The scene depicts the

knowledge of Kyrylo Tur of the “Kyievo-pecherskyi Pateryk” [“Paterikon of the Kyiv Monastery of the Caves”], which include the legend of Simon’s golden belt, and the ability (as opposed to Shram) to correctly interpret the wall painting in the Assumption Cathedral. In this way, the author emphasizes the characteristics of Tur as a “knight-monk” (as Viktor Petrov wrote). I examined the differences between the Ukrainian and Russian versions of this fragment and reached **the conclusion** that: 1) the Ukrainian text appeals to national issues which proves the author’s vision of this novel as a literary work with a function of the formation of national awareness; 2) the painting of the prince in the Russian text is more detailed, which makes it possible to claim its actual existence in the Assumption Cathedral at the time of writing; 3) Tur’s accusations against Shram are generalized in the Ukrainian text and reflects the conflict between the hetman’s and Sich Cossacks. The analysis of “Chorna Rada” is the most fruitful if all editions and manuscripts of the Ukrainian and Russian versions are taken into account.

Keywords: Kyievo-Pecherskyi Pateryk, Shimon’s golden belt, Assumption Cathedral of the Kyiv-Pechersk Lavra, original text, final text.

Дата подання: 2 жовтня 2020

Дата затвердження до друку: 16 листопада 2020

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Федорук О. Образ запорожця Кирила Тура і житійна література (із коментаря до роману Пантелеймона Куліша «Чорна рада»). *Сіверянський літопис*. 2020. № 6. С. 89–97. DOI: 10.5281/zenodo.4394429.

Цитування за стандартом APA

Fedoruk, O. (2020) *Obraz zaporozhtsia Kyryla Tura i zhytiina literatura (iz komentaria do romanu Panteleimona Kulisha «Chorna rada»)* [The character of cos-sack Kyrylo Tur and saints’ legends literature (The commentary on Panteleimon Kulish’s novel «Chorna rada»)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 6, 89–97. DOI: 10.5281/zenodo.4394429.

